

FÜZI LÁSZLÓ

Az Irgalom

NÉMETH LÁSZLÓ UTOLSÓ REGÉNYE

Az *Irgalom* című regényben bemutatott történet megírása szinte egész életében foglalkoztatta Németh Lászlót. Képzületét erősen fogva tartotta az általa nagyra tartott apa hétéves hadifogságának regényes története, ezt a földrajzban és történelemben is tudósként elmélyülő apa elbeszélései még rejtélyesebbé formálták, nem beszélve arról, hogy az idősödő apa elbeszélései, majd pedig a háborúval és a hadifogságának éveivel foglalkozó emlékirata a történeteket kitörölhetetlenül a családi történelem részévé tették. De ha nem is lett volna ez így, Németh akkor is emlékezett volna mindenre, hiszen apja távolléte a kamaszkorára esett, ekkor zajlott anyja általa közlő szemlélt „kalandja” – sajátos ráadásként pedig vegyük figyelembe azt is, hogy minderre szellemi eszmélkedése időszakában, a forradalmak és az azokat követő ellenforradalom időszakában került sor, akkor, amikor ön maga szellemi feladatát kialakította.

A történet megírásának vágya apja hazatérésekor, a csóti táborba írt levelében került fel benne először. A levelet az apjának való bemutatkozás, szellemi felajánkozás részeként írta, önmagára, a maga szellemi fejlődésére akarta vele ráirányítani a figyelmet, a család békéjét, majd hogyan derűjét – hogy ezt a regénnyel kapcsolatba hozható kifejezést használjuk, noha a hazatérő foglyot fogadó derű ugyancsak álságos volt – a „hűségesen váró Pénélopeia” emlegetése volt hívatott jelezni. Ezt követte a nagy elbeszélő rohamában írt *Télemakhosz* című elbeszélése, majd pedig, a *Gyász* megírását követően, az *Irgalom* első változatának papírra vetése, ebből a változathoz – övé a kifejezés – hetven hasáb készült el, ezeket az oldalakat nem ismerjük, mivel a háború alatt elkallódtak. Így csak annyit tudunk, hogy ekkor már az irgalom kifejezés szerepelt a regény címeként, s hogy a főhős nőalak lett volna, harmadéves orvostanhallgató lány, ahogy a későbbi regényben is. Németh még annyit mondott el ennek a „változatnak” a hősnőjéről, hogy a *Gyász* elektrai hősnőjével szemben „antigonei alak, aki a hazatért apa iránti felelősségérzetben kap lényét kibontó feladatot”. Világának antinomikus vonásait ismerve, az akkori *Irgalom* hősnőjéről, nevét nem tudjuk, valóban feltételezhető, hogy szemben állt Kurátor Zsófi büszkeségével, s hogy a nemességét kamatoztatva talált feladatot a világban.

A regény megírását nyilván a *Tanu* világának kiteljesedése akadályozta meg, akkor már nem csupán Németh formálta a maga műveit, hanem azok is nyomot hagytak rajta, s szellemi-alkotói mozgásterét is meghatározták. Ám amikor erről beszélünk, nem feledkezhetünk el az *Irgalom* történetének személyes vonatkozásairól sem; így a történet személyessége sem engedte annak megírását. Igaz, Németh kísérletet sem tett arra, hogy a mű szellemi kihívását más környezetbe, történetbe ültesse át, ahogyan azt számos alkalommal megtette, jó néhányszor láttuk, hogy a történelemben szinte kereste azokat a helyzeteket, amelyekbe az őt uraló feszültségeket átültethette. Feltételezhető, hogy a történet személyessége tartotta fogva, így kívánta bemutatni szellemi világának gazdagodását, érettségét, még inkább pedig azt, hogy az emberekkel, a világ-

gal kapcsolatos fenntartásait, elkülönülését, az általa használt kifejezést kölcsönvéve: iszonyát legyőzte. Annál is inkább, mert ez az iszony ebből a világból eredt. A megkészettség, a folytonos halasztódás magyarázatát az *Irgalom* világától különböző léthelyzetek eluralkodásában láthatjuk, Németh a műveiben nem egyszerűen történeteket írt meg, hanem önmaga emberi-gondolkodói léthelyzetét rögzítette.

Németh László édesanyja 1957. május 31-én halt meg, Németh ezt követően, már 1957. június 8-án jelezte Illés Endrének, hogy foglalkoztatja az *Irgalom* megírásának terve – közös múltjuk megragadásaként is, ezzel arra utalt, hogy egy időben jártak az orvosi egyetemre. Ettől a pillanattól kezdve az *Irgalom* megírásának történetét a regény regényeként látjuk magunk előtt, ám ennek a regénynek csak néhány mozzanattal tudunk foglalkozni. A „második” regénynek másik szereplője Illés Endre volt – Németh régi barátja, számos munkájának első olvasója és a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetője. Németh az *Irgalom*ról főképpen a hozzá írott leveleiben beszélt, ezekben a levelekben nemcsak a regény megírásának külső körülményeiről, az írással való viaskodásának különböző stádiumairól írt, hanem a regény gondolati rétegzettségéről is.

A regény írását Németh 1957. június 19-én kezdte el, gyors munkára készült, úgy tervezte, hogy augusztus végére már a teljes regény olvasható lesz. Azzal a gyorsasággal szerette volna tehát megírni ezt a regényét is, mint amelyikkel annyi más munkája készült, vagy ahogy a *Tanu* megszületett és első számai megíródtak. A regény szinopszistát még 1957 júliusában megküldte Illés Endrének, ő aztán ezt követően évről évre szerepeltette is a munkát a *Szépirodalmi* tervei között. Ugyancsak 1957 júliusában írta Németh Gulyás Pálnénak: „... egy regény írásába keveredtem (*Irgalom*, szép téma, a *Gyász* testvére), s az most sokkal nagyobb teher nekem, mint régen, úgyhogy estére, főleg a fogalmazás, nagyon kiszipolyozza az erőm”. Akkor, amikor Németh Judit férjét, Dörnyei Józsefet letartóztatták, abbahagyta a regény írását, s az év végén pedig hiába ígérte meg Illés Endrének, hogy befejezi a munkát, az eltemetődött, szinte évekre.

A munka első hullámában a hét részből álló regény első két fejezete (Agnes útja az egyetemről hazafelé, beszélgetése egyetemista társaival, Máriával, Halmival és Vetésivel, megérkezése haza, ütközése az anyjával, s anyja udvarlójával, Lackoviccsal, aztán az apja hazatéréséről szóló hír fogadása, majd a hadifoglyok, köztük az apja hazaérkezésének a leírása), s a harmadik rész (az első ütközések anyja és apja között, a tükrösi út) fele készült el. 1962 májusában, egyik naplóbejegyzése szerint már önmagától is azt kérdezte, hogy miért nem fejezi be ezt a regényt. „Az *Irgalom* méri a hanyagságom: a legjobb regényem lehetne, s öt éve áll félbehagyva ... ahhoz, hogy itthon megértsenek, a magyarság jobb részének kell felülkerekedni, megokosodnia; ahhoz, hogy a világ megértse, mit csinálok, a megújhodott magyarságnak kell felmutatni. Nem érdemes hát máson dolgozni, csak ezen... Regénytémáim közül is azok vonzanak, amelyek ennek az emelkedésnek lehetnének az iskolái: az *Aranykor* például. Vagy ha az már nem az én nagyságrendembe eső volument kívánna; az életrajz legalább, amelynek a nagyobb része megvan, s tanulságok poklán-purgatóriumán vinne fel – addig a szomorú s mégis szép félgyőzelemig, amelyben most agonizálok: küzdök és haldoklok”. Ez a bejegyzés önmagában is jelezte, hogy 1957 után miért nem írta tovább a regényt: a történetből kibomló mondandó mögé nem tudott odaállni.

1962-63 telén aztán megírta a regény hátralévő részének nagyobbik felét. Domokos Mátyás a *Szépirodalmi Kiadó* szerkesztőjeként 1963 márciusában már azt kérte Némethtől, hogy ha lehet, májusig fejezze be a regény írását. Ez nem történt meg, 1963 márciusában Németh arra kérte Fodor Andrást, hogy készíttessen másolatokat az

1922-es újságokból, ahogy egy másik levelében olvashatjuk, 1957-ben, amikor a regény elejét írta (ebben a részben találjuk a budaörsi csatára való utalást). Egy egész kötetnyi újságot kölcsönöztek neki. 1963-as válsága újra elakasztotta a munkát, így a regény írását 1964-ben fejezte be, ekkor, mintegy utolsó részletként száz-százhusz oldalt írt meg, ahogy a hipertónia-levelekben elmondta, már csak a délelőtti másfél és a délutáni egyórás „műszakokban”. 1964 májusában, dr. Lakatos István, Németh Ágnes második férje a számos nélkülözhetetlen adatot, összefüggést megmutató életrajzi vázlatában írt erről. A családi Volkswagenben Ágnessel ketten szállították Sajkódról Pestre az *Irgalom* „elkészült részének kézirat-tömegét, amit elég gyűrött és összekevert állapotban Németh Ella az egyik szekrény alján talált meg”. 1964 június 6-án írta Németh Illés Endrének: „Mihelyt megint jobban lettem egy kicsit (még egy kéthetes pesti felmenekülés árán is), befejeztem az *Irgalmat*. A befejezés persze csak azt jelenti, hogy végigírtam – a legépeltes, minthogy kb. 30 éves műről van szó, még órási feladat. Azt hallottam, hogy a regény benne van a Ti jövő évi tervekben. Valóban kiadásra kerülhet-e, s meddig kell átadni? A *Kortárs* elkérte folytatásos közlésre, ezzel kapcsolatban mi a kiadó álláspontja, s ha ők, mint ígérik, nyolc számban le tudják hozni, mikorra kell befejezniük?”

Ezzel új fejezet kezdődött a regény történetében, következett a gépeltes, s az olvasása-értelmezése mindannak, amit a regényben leírt. Illés Endre jelezte, hogy a Szépirodalmi akkor is közli a regényt, ha az folytatásokban megjelenik a *Kortársban* (ott végül is részletek jelentek meg), ám erre a levélre Németh csupán utalt – s akkor is majdhogynem értetlenül – a következő levelében: „A kiadó várja az *Irgalmat*???! Nem lenne annak irgalom! Különben is *minden* munkám az övé.” Ezt követően távolabb került művétől. Minden munkája kapcsán megfigyelhettük ezeket a fokozatokat, így talán kicsinyelte is a teljesítményét. Július közepén írta Illés Endrének: „Az *Irgalmat* természetesen megkapod – sőt hamarabb, mint remélhettem, feleségem barátnője, aki gépelni szokott, vállalta, hogy két hétre lejön – azalatt legalább a felét lediktálom neki. Persze különöst ne várj. Ez is nő-regény, nem jobb azoknál – s amikor elővettem (57-ben), mint a legkönnyebb, erőmhöz mért témámhoz fordultam hozzá: összefoglaló ismétlés legrégibb emlékrétegekből. Én épp ezért írom szívesen – kérdés, hogy más, főleg ha ismerős motívumokra ismer, ilyen szívesen olvassa-e? Október elején, ha valami nagy baj nem jön közbe, nálatok lesz a kézirat.” A gépelés azonban nem haladt a tervezett gyorsasággal, a munka végül szeptember végére fejeződött be, ekkor is úgy, hogy Judit készülő kandidátusi disszertációja ellenére átvette a kézirat olvasásának-diktálásának terhét. „Így – írta Németh Illés Endrének – a középső két negyednek csak a javítása maradt rám (ez épp ezért rosszabb kézirat lesz, mert hisz ő mégiscsak megmegtéved a kibetűzésben)”. Ekkorra már megint elvesztette munkájába vetett hitét. „De a sokféle külső gyötrelmenél is jobban késleltette a munkát a belső csüggedés – írta. – Amíg írtam a regényt, s csak a célt láttam (hogy érik a nyers, fiatalos erkölcs, egyetlen ember megmentésének a 'kafkai' feladata belátássá – negyven esztendőm fejlődését szorítva hősöm tíz hónapjába), nem értem rá hátranézni, a regény tökéletlenségein rágódni; a javítás, diktálás bő alkalmat teremtett rá. ... Szóval, hogy ez az utolsó munkám (mert azt határozottan érzem, hogy utolsónak kell lennie) még nagyobb gyalázatba fog alámerülni, mint a *Sajkódi esték* s a *Lányaim* óta minden, amit írtam. S hogy most már nincs is mentségem önmagam bepiszkítására; nem hiszem többé, hogy nemzeti szempontból szükség lenne a munkámra, vagy hogy ebben az általános gyors züllésben, elsivárosodásban bármit is segíthetnék vele”.

Nemcsak a szokásos pesszimizmusa miatt írhatta le ezeket a sorokat, hanem feltehetően azért is, mert a diktálás, javítás közben a regény szövege szétesett, s így nem láthatott benne mást, mint irdatlan betűhalmazt, melyből hiányoztak a kapcsolódási pontok. Ráadásul még a „szöveg” sem készült el, még mindig azon tűnődött, hogy azt a részt, ami egy elveszett füzetben lévő rész újraírása volt, nem kellene-e ismét át-fogalmaznia. Domokos Mátyás írta le az *Irgalom* mondandójába is mélyen belevilágító tanulmányában egy 1964-ben Sajkódon tett látogatását. Azért kereste föl Némethet, hogy a kézirat hiányzó oldalait pótolják. Németh akkor még a regény befejező részeit írta, s a következőket mondta az ablakpárkányon lévő kéziratkazalra mutatva: „Ezekből is kifújt mindig egy csomót a szél, valahányszor a nyáron rám nyitották az ajtót. Sokszor egész délutánokat töltöttünk Ellával, míg összekeresgéltük a kertből a szétrepült lapokat. Olyankor is mindig újra kellett írnom néhány lapot, emlékezetből, mert elvesztek, vagy szétáztak a nedves fűben”. Ekkor mondta Németh Domokos Mátyásnak: „Ebben a regényben birkóztam meg az emberiszonyommal.”

A regény gépelt változatát elolvastva Judit néhány, a szükségesnél talán hosszabb részletet talált, ezt megírta apjának, Németh erre a regény megjelentetésétől is vissza akart lépni, s csak Illés Endre meggyőző és pontosan érvelő levele után egyezett bele a megjelentetésébe. Illés Endre ebben a levelében érintette közös múltjukat: „... kísérteties pontossággal, élességgel feltámasztottad medikus éveimet. Hiszen *ugyanakkor*, ugyanazokat a padokat ültük végig, ugyanazt éltük, ugyanazt a levegőt szívtuk. Te Tellyesneiczkyt, Budayt, Bálintot hallgattad (most az *Irgalomból* tudtam meg), én Lenhossékot, Krompechert, Korányit – de például Verebély már mindkettőnk modellje és élménye. Lacikám, köszönöm ezt a varázslatot, a visszahozott időt.” Röviddel később viszont már az egész regény ismeretében írta Némethnek: „Az *Irgalom* a legnagyobb, legszebb, legteljesebb regényed, a *Hamleted*, kegyelmezőbb, nemesebb útmutatással, hogyan is éljünk. Ilyen izgalmas, meredek útra még nem vitted olvasóidat, az *Irgalomban* mindent elmondta, ami fontos volt neked, nekem – s úgy érzem –, mindannyiunknak.” Ehhez csupán a levél zárásakor tette hozzá: „Lacikám, és most a 'cenzor' kér tőled valamit. (Gyula akasztotta rám ezt a főnevet. Sőt, Cs. Szabó azóta, legutolsó kötete előszavában 'sokornyakkendős cenzor'-nak nevezett.) Szóval a cenzor azt kéri: hagyd el a regény utolsó mondatában a *sánta eszméket*, csak ezt a két szót. Attól félek, ez a két szó veszélyezteti az egész regényt. Ezzel a reális félelemmel kérem ezt tőled. A regény – s külön az utolsó mondat – a két szó nélkül is teljesen kimondja, amit ki akarsz mondani”. Németh belegyeztett ebbe a változtatásba, úgy gondolta, maradjon ott egy hézag, s majd valamelyik kiadásba, mindig a jövőtől várta a művei teljességét biztosító lehetőségeket, beleírják ezt a kifejezést. De nem maradt hézag, Németh a *Galilei* pöre után most sem menekült meg a cenzúrától – miközben, látni fogjuk, a mostani második változat ugyanúgy jobbnak bizonyult, mint ahogy a *Galilei* második változata is jobb lett az elsőnél.

1964 őszén, az Illés Endréhez írott leveleiben többször beszélt a munkájáról, később már nem értelmezte ezt a regényét sem – hacsak nem a pályáját összefoglaló, az életműsorozathoz írott életrajzi vázlatában. Amikor már legyőzte a regényben való kételkedését, így írt Illés Endrének: „A Tóbiás-interjúban idéztem az öreg Vörösmartyt. Esett, felbomló lelkű ember, s a *Vén cigányt* megírja még. »Ha én nem is számíthatok erre a szerencsére« – írtam ottan... De az, hogy felhoztam, azt bizonyítja: mégiscsak számítottam. S most, ahogy ez egy epikus életben megtörténhet: a végén, betegen én is kiemeltém a súlyt, Te legalábbis megnyugtattál felőle. Új, még nagyobb

súllyal próbálkozni, nem volt értelme. Nemcsak mert nincs hozzá erő és idő... Nincs hozzá hit se. Nemcsak ebben a most már mértani haladvány szerint hanyatló magyarságba vetett hitem, de lassan az európai civilizációban is.” Úgy gondolta, művét, teljes életművét lezárta, a Magvetőnél készülő *Kiadatlan tanulmányok* című gyűjtemény után (ez végül csak 1968-ban jelent meg) új könyvet már nem akart kiadni. Ugyan ebben a levelében a *Gyászt* Éjnek vagy inkább Télnek, az *Iszonyt* Ősznek, az *Égető Esztert* Nyárnak, az *Irgalom* című regényt pedig *Tavasznak* nevezte. Kertész Ágnes, az *Irgalom* hősnője valóban Németh László legtisztább, ugyanakkor gondolkodásának frissességét, természetességét is őrző, hajnali nőalakja. Egy másik, az előbb idézettnél valamivel korábban írott levelében így értelmezte a regényét: „Az *Irgalom* arról szól, hogy az élet a jóakarát számára rendkívül terhes, nehezen gázolható (mint ahogy te említetted: kaffkai) elem – írta Illés Endrének –, de a végén mégis, az elérhető valami igen szerény eredmény, diadal, ebben a lassú, lankadatlan gázolásban. A regény bőbeszédűsége, a rengeteg kínos részlet: ezt a nehéz közegellenállást képviseli (éppúgy, mint Kafkánál, akiért nem rajongok, a rossz álom ellenállása, – [olvashatatlan szó] – mert minden regény egy rossz álom), s a dráma ott megy át legendába – ahol a harc vele, szélesebb terepen folytatva, sikerré kezd válni, s ennek megfelelően a történet is szoros szurdokból – lapályra, deltára jut. Az ötödik fejezetben ez kezdődik el: ez a szélesebb fronton megindult küzdelem, az egy emberért küzdő szeretet – egyetemes belátással, jóakarattá válása: egy lélek magára találása az irgalomban.”

Fogalmazása nehézkes volt, írása szétesett, több olvashatatlan szót találunk az ekkor írott leveleiben – ebben az állapotban formálta, fejezte be regényét. Ám éppen ez a küzdelem, a kifejezésért, a gondolatért, az érzésért folytatott küzdelme teremtette meg az *Irgalom* hitelességét. Végül is 1964 októbere és 1965 februárja között a *Kortárs*-ban jelent meg öt terjedelmes részlet, a regény, nagy elismerést kiváltva, 1965 júniusában, a *Könyvhétre* jelent meg, két kötetben. A megjelenést ismét csak aggodalommal figyelte, *Naplóját* olvasva tudhatjuk meg, mennyire érzékenyen tapadt a rádióhoz, amikor a regény ismertetése hangzott el.

Kertész Ágnest a regény főhősét akkor ismerjük meg, amikor diáktársaival hazafelé indul az egyetemről. Az Üllői úton a Nagykörút felé tartanak, a város mozgása, lüktetése és topográfiaja az egész regényben fontos szerephez jut majd, ám ekkor még csak társtalanságukat, egymástól való idegenségüket érezzük. Ágnes némi irigységgel figyel a Vetésit, az ötödéves, magabiztos fiatalembert, fenntartással barátnőjét, Máriát, s szánalommal, talán csak a minden embernek kijáró érdeklődéssel a sánta fiatalembert, Halmi Ferit, aki félig még földije is volt, hiszen apja falujából, Tükrösről származott, „házuk ott lapult a nagy négyholdas telek, a Kertész-porta oldalában, amelyben Ágnes a vakációit töltötte”. A beszélgetés során szóba került a budaörsi csata, innét tudhatjuk, hogy a regény cselekménye a forradalmak után, a királypuccs időszakában játszódik. IV. Károly 1921 őszén tért vissza Magyarországra, a „nemzeti hadsereg” és a IV. Károlyt támogató csapatok 1921 októberében csaptak össze Budaörsnél. A fiatalokat azonban a maguk világa foglalkoztatta, Ágnes rokonszenvet, talán szerelmet is érzett Vetési iránt, egyszer csókolóztak az Orczy-kertben, noha felszínesnek találta, sétájuk közben már érződött, hogy Mária „elszerette” Vetési Ivánt. Halmi Feri pedig – igaz, ezt csak sejthetjük, Ágnes iránt táplált szerelmi érzéseket. Miután Mária és Vetési elköszönt tőlük, Halmi az eddiginél is nagyobbat igyekezett kísérte Ágnest.

Ágnes azért fogadta el Feri kíséretét, mert vele az apjáról beszélgethetett. Az apjáról, aki ekkor már hét éve hadifogságban volt, évek óta hír sem érkezett róla, s akinek az alakját a maga gondolkodásában erősen felnövesztette, „egy barát, akit kor, illetve a vérség kapcsa választ el tőle, s kapcsol össze mégis épp ezért”, gondolta róla. Apja valamikor sétákra vitte, és tanulmányi kirándulásokra, merthogy tanár volt. „Most is hogy előtte van a tükrösi nagypapáéra emlékeztető mutatójaja, amint a Jánoshegyi kilátóról, még a régi fából ácsoltól, a Pesten túli köd felé mutat, s a Naszály ’vetülését’ vagy a mogyoródi csatát magyarázza. A fiúk magyarázat közben néha rá-rásandítanak, s ő olyan tisztává, boldoggá szítta magát ebből a tiszteletből, amelyet a kirándulást rendező, a szigort tréfával helyettesítő tanárról órá is átvittek.” Apja emlékébe kapaszkodott azért is, mert a mellette élő anyját nem tudta becsülni, amióta pedig fiatal udvarlót tartott, csak este járt hozzá haza, akkor is kedvetlenül.

A beszélgetés során Halmi megemlítette – Ágnes úgy érezte, csak azért tette, hogy tovább beszélgethessenek –, hogy hallott valamit a magyar hadifogoly-tisztek hazatéréséről. Ágnes nem hitte, hogy az apja hazatérhet, bár a házukban Bölcskeyné, a házmester néni is a hadifoglyok hazatérésének hírével fogadta, sőt a Távirati Irodában dolgozó egyik lakótól még a hírt is megszerezte, igaz, a hazatérő tisztek névsorát ez a hír nem tartalmazta. Bár Lackovics, anyja udvarlója is erről beszélt, azt, hogy az apja is rajta van a listán, Ágnes csak másnap tudta meg az anyjától.

Apja hazatérésének híre külön feladat elé állította Agnest, olyan családi légkört kellett teremtenie, amelyik megfelelt a hét év után hazatérő apa elvárásainak, s külön elgondolkozott azon, anyja miképpen fogadja majd férjét. A tiszteket Csóton tartották megfigyelés alatt, Ágnes levelet írt a csóti táborba, először arról írt, hogy a bölcsészett helyett, ahova hajlamai húzták volna, az orvosi egyetemet választotta, majd pedig a család helyzetét, hangulatát érintette, igyekezett a hazatérőben megőrizni a hitet: „s most sincs nagyobb gondunk, s magának se legyen, mint hogy egészsége, amelyet a sok hányódás bizonyára megviselt, minél előbb helyreálljon”. Lackovics azonban már a pályaudvari fogadtatás során igyekezett fontossá tenni magát, anyja pedig barátságatlanul, fenntartásokkal fogadta a férjét, Tükrösrre sem kísérte le, pedig Kertész Jánosnak minden vágya az volt, hogy a hagyományos Erzsébet-napra, anyja névnapjára leutazhasson. Így Ágnes kísérte el a tükrösi rokonokhoz, a faluban találkoztak Halmi Ferivel. Feri a beszélgetés során élénk érdeklődést mutatott az oroszországi helyzet iránt, Kertész tanár úr viszont annak örült, hogy ismét csak hallgatóra talált, volt, akinek hadifogoly-életének megpróbáltatásait elmesélhette. Az öregedő Kertész János a fogságban az itthonitól eltérő élettempót sajátított el, mindenkivel szívesen szóba elegedett, nemcsak megpróbáltatásait ecsetelte szívesen, hanem hosszas nyelvészeti eszmefuttatásokba is bocsátkozott.

Ágnes még Tükrösről levelet írt az anyjának, ebben a család régi életének helyreállítására és a megtért, beteg ember iránti figyelemre szólította fel. Hazatérésük után, immáron a regény negyedik részében, szinte állandóvá váltak az anya és az apa közötti súrlódások, veszekedések. Ágnes elkísérte volt iskolájába az apját, itt megint csak az aggodalom töltötte el, mi lesz, ha ennek a beteg, az itthoni viszonyokat nem ismerő embernek tanítania kell, miképpen tudja majd a diákok figyelmét, érdeklődését lekötöni. Az otthoni élet állandósuló feszültségei miatt előbb Ágnesben merült fel az az elképzelés, hogy apját Budára, a Horvát utcába, Frida nénihez, anyja nagynénjéhez költözteti, erre az indok is meglelt volna, így közelebb lesz majd az iskolájához, ha ta-

nítania kell, majd amikor az apja is megértette az otthoni helyzetet, megértéssel fogadta az átköltözés tervét.

Ugy volt, hogy Ágnes is átköltözik Frida néni lakásába, s így teljesen magára hagyják az anyját, ám eleget tett az apja kérésének, s mégis maradt. Apja átköltözése után Ágnes már nem tekintette otthonának a lakásukat, tanítványt keresett magának, végül „barátnője”, Mária segítségével talált rá az ártatlan, szerencsétlen Jolánkára, ezzel megkezdődött az otthonról való elszakadásának története, egyben kezdetét vette egy másik történet is. Az egyik alkalommal az anyja egy könyvfélét nyújtott át neki, azzal, hogy ezt is vigye át az apjának. Apja századforduló idején írott *Naplója* volt ez, anyja és apja közötti kapcsolatot megvilágosító sorokkal, részletekkel. A *Naplóból* apja sajátos gondolkodásmódját is megismerte, elvárásait, az anyjával szembeni igényeit. Megdöbönt azon, ahogy a fiatal férfi a jövő felelőségét mustrálta, s hogy érzelmek nélkül tárgyalt leendő felesége örökségéről, pontról pontra haladva. Apja még azt is lejegyezte, hogy Irma, a felesége a fogait, száját nem tisztította eléggé.

Ágnes valójában ekkor ismerte meg apja gondolkodásmódját, ekkortól már hozzá sem tudott a régi módon kötődni, új feladatokat és új tereket keresett magának – annál is inkább, mert a *Napló* elolvasása után önmagát mélyebben akarta érteni. Megszokta, hogy orvostanhallgatóként a tanultakat a mindennapi életben hallottakkal-olvasottakkal szembesítse – ezért apja *Naplójának* olvasásakor tisztán látta azt a két elemet, amiből az ő alkata formálódott. Amikor a Múzeum-kert padján ülve valaki megkérdezte tőle, hogy mit olvas, önkéntelenül is megjegyezte: Genetikát. A *Naplóban* eljutott az anyját jellemző sorokig: „Ilyen nőknek nem volna szabad férjhez menni. A nemi élvezetről úgy sincs fogalma se, anyai vágyak nem hevítik, teendőit nem bírja. Míg, nagyon jó szíve lévén, mint aggszűz vagy apácaféle, áldása lenne környezetének. Így meg engem is elnyű. Hiszen én más életben, mint a földiben, nem hiszek. Azért őt sem tudom válással tönkretenni, sem magam egészen neki alárendelni” – ezt olvasva érezte meg, hogy a leírtakra a maga életével kell válaszolnia. Bár Ágnes nem tudott megbocsájtani az anyjának, ettől kezdve már megértést is mutatott iránta, s – talán éppen a *Napló* olvasása miatt – a vele szemben érzett fizikai iszonyódását is legyőzte. A Horvát utcából, ahol Máriával, Halmival s apja tanártársával, Koltaival az apját ünnepelték, hazatérve szájon csókolta az anyját, ahogy a regényben olvashatjuk: „megcsókolta a száját, amelynek az a szaga van”.

Ágnes innét már új utakon járt. Halmi egyik ismerőse révén „állást” szerzett neki, ez az ismerős, Balla doktor a nagy Korányi professzor munkatársa volt, ám, vélhetően baloldali gondolkodása miatt, eltávolították az állásából, s Cinkotán vezetett egy „elfekvőt”. Ágnes idekerült éjszakai ügyeletesnek, harmadévesként szinte orvosi állásba, rengeteg orvosi tapasztalatra tehetett szert, s nem is csak orvosiakra... Tulajdonképpen a világ egésze elfekvő, ez a tapasztalat itt, a gyógyíthatatlan betegeket figyelve alakult ki benne. Halmi, majd pedig Balla politikai tájékozódása alapján arra is gondolt, hogy baloldali összeesküvésben való részvétellel vádolhatják. A Vetési Iván és így a könnyebb, csillogóbb, természetesebb(?) élet általi megkísértetése után, erre Bözsike tükrösi esküvője teremtett alkalmat, Ágnes döntött, s Halmi Ferit, s az által képviselt világot választotta. Így jutunk el a regény utolsó mondataihoz, amikor a futó Ágnes visszafordulva a mellére húzta és megcsókolta Halmi fejét: „S közben úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de az anyját, apját, Bölcskeyné, a haldokló Katát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna mellére – a szanta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gaba-

lyodjék.” A regényt lezáró mondat nem csupán a történetet zárta le, s összegezte a történet során lezajlott „nevelődési” folyamatot, hanem Ágnes fejlődésének is újabb állomását jelentette, a regény világát pedig kinyitotta a jövő felé.

A regény megformálásakor Németh László az őt fiatalkorában körülvevő világ újratereztésére törekedett. Életműve összefoglalását tűzte ki célul, látni fogjuk majd, az elkészült regény valóban szinte minden motívumával lezárta az életművet, ezt pedig a fiatalkori világához való visszatéréssel tudta megtenni, azért, mert ez a világ hordoztatereztette meg az őt foglalkoztató dilemmákat, azt a problémát, amelyikkel a regényben meg akart küzdeni. Zárt világ volt ez, zárt családi világ, ennek megértéséhez elég ha beleolvasunk Németh László apjának, Németh Józsefnek a *Naplójába*, vagy követjük Kertész Ágnes pillantásait, azokat a pillantásokat, melyekkel az ő apjának *Naplóját* olvassa – a kettő ugyanis azonos, csupán a regénybe illesztő mondataiban tér el ez a „második” *Napló* az „elsőtől”. Szülei világát magánéleti feszültségek uralták, az *iszony* jelensége ebben a világban a magánélet, a testiség területén tört felszínre, ám – így volt ez a Németh által megteremtett világban is –, mindkét szülő magatartását társadalmi, méghozzá egymásétól különböző társadalmi normák szabályozták. A tükrösiek – gondolta Ágnes akkor, amikor apja *Naplóját* olvasta, az ő szempontjaik, előfeltevéseik határozták meg a Pestre felkerült, tanárrá lett férfi gondolkodását. Anyja világában a korábban polgárosuló városi réteg szempontrendszere élt tovább – ez a két világ került a regényben, s a valóságban, Németh László világában is, szembe egymással. Lehet, hogy azért, mert egyik világ sem nyugodott biztos talapzatokon, mindkettőt erős feszültségek uralták. Anyja világa kiüresedő volt, a kapott, vagy inkább elvesztett mintákat már nem tudta tartalommal megtölteni, apjái pedig önmagába záruló, a maga emelkedése után már nem tudott továbblépni. Terveit a hadifogsága előtt sem tudta megvalósítani, mert az életét körülfogó keretek közül képtelen volt kilépni, életét a kor által sugallt normáknak rendelte alá. Az *iszony* érzete a magánélet, a testiség közegéből átkerült a társadalmi létezés szférájába, s két önmagába zárkózó világ ütközésének a ki-fejezője lett.

A regényben Németh mindkét világot, az anyai és az apai világot is újratereztette – a maguk tárgyi környezetével, kísérő alakjaival együtt. Látjuk az örökölt házat – Zureich-örökség, a regényben Zureich Károly szerepel anyja apjaként, megismerjük Frida nénit, a valóságban Guszti néni volt, a maga megőrzött német eredetű polgári kultúrájával, a másik oldalon pedig eljutunk Tükrösre is. Németh apja világának szilasi háttérét mutatta meg a Tükrösön élő rokonság szerepeltetésével. Számos korábbi alakja visszatér itt, a Kertész nevet is ebből a közegből vette. A „társadalmi háttér” megteremtésének szándéka azonban a nagyvárosi környezet felvázolásában mutatkozik meg a leginkább. Az *Irgalom* mindenekelőtt a polgárosodó, nagyvárossá váló Budapest regénye. A városban játszódó jelenetek között egyetlen olyan sincs, amelynél háttérként ne mutatkozna meg a város a maga új középületeivel, sugárútjaival, pályaudvaraival, sétányaival vagy akár hídjaival. A századforduló és a századelő legnagyobb magyar teljesítménye kétségtelenül a polgári Budapest megteremtése volt, ez a város a formálódását, épülését átélőket (köztük volt Németh családja, s szülei mellett a gyermek Németh László is) ugyanúgy tisztelettel töltötte el, mint az utókor emberét, aki azt figyeli, hogy a város a maga módján még mindig képes létezni a száz évvel ez előtt mintául vett léptékek, s az akkor kialakított keretek között. A regény topográfia minden pontján hiteles: Ágnes első sétája alatt olvasóként is bejárjuk a várost, az

Üllői útról a Körútra fordulunk, onnét pedig az új sugárúton jutunk el a Liget közelében lévő házukba. A Liget fontos színtere a regénynek, valamikor ide járt Agnes is az apjával a rejtélyes, arcát a csuklyájába rejtő Anonymus szobrához, s ide viszi majd sétára, beszélgetésre Agnes is az első tanítványát, Jolánkát.

A nagyvárosi környezet megteremtése azonban nem csupán a regény hitelességéhez járul hozzá. Az *Irgalomban* Németh a sajátosan huszadik századi életérzésről, a szétesség élményéről és tapasztalatáról ír, ezt az élményt pedig a maga közvetlen tapasztalatain, az apja és az anyja közötti feszültségeken, az egyetemi lét szakadozottságán, az elfekvőn túl a nagyváros sugallta Kertész Ágnesnek. Apját költöztetve, legnagyobb vereségének átélésekor döbbsent rá a városi élet által felerősített egyetemes szétesettségre. „A Körúton s a hidon ebben az órában volt legerősebb a forgalom, s most, hogyha csak a járdaszélről is, az ő gyámoltalan járművük hányódásán át érzékelt, szinte féltelmesnek tűnt – olvashatjuk a regényben. – Az öreg hordárnak minden sarkon meg kellett állnia, a mellékutcából előtűlkölő autók, teherkocsik előtt megtorpanni, az úton átvágó alakok miatt (akik az elért villamossal két-három percet akartak a hazavivő útból az otthoni életnek megspórolni) a lefékezett kocsirúddal meglökteni magát. A szívében ülő nyomás fölött a fejét makacsul elfoglaló gondolatokon át a zaj is összemosottabb, pokolibb lett – az emberek beszéde, rohanása értelmetlenebb, távolibb. Mit akar ez a rengeteg ide-oda cikázó ember? Nyolcszáznyolcvanegy ezer, ahogy még az 1910-es népszámlálás után az apjától hallotta. Soha így meg nem rendült belé; mi-csoda tébolyult kaptár egy ilyen város? Mindenkinek megvan a maga lakása, mennek, költöznek a maguké felé, s ami összetartja őket, lehet, hogy éppúgy csak keret, félreértés és fájdalom, mint a hármójuk összetartozása, akik bár egy család – apa, anya, lány –, mégis háromféle szakadék van kettejük-kettejük közt. Persze, tán nem mind züllött így szét. Vannak szerelmesek... De ahogy a szerelmesek szó kezdett konkrét párokra szakadni: Vetési s Mária, Adél s a lovagja... egyszerre azok közt is ott látta a szakadékot. Vagy pláne az anyja és Lackovics. Vagy jó házások... De kik? Lilli néni és Tóni bácsi... Béla bácsiék... Bölcskey néni? Rájött, hogy jó házások sincsenek, még György bácsiék sem, ott is csak Juliska néni nézi olyan rabszolga tisztelettel az urát. S a gyermekek? A barátok? ... Halmi és ő. Ki tudja, mit ért félre, ha magára marad a képével, Halmi is őrajta. Mintha nemcsak az ő kis sejtjük, de az egész társadalom azért rohanna így, hogy minél jobban széteshessen, s az ő szíve nemcsak azért fájna, mert a Horvát utcai családot nem tudta a szívéből csöpögő gyantával összeragasztani, de erre a tébolyult szétesésre sem fogja soha magában a ragasztószert megtalálni...”

A regény világa olyannyira egységes, hogy a legapróbb mozzanatok is a mű egészét uraló szellemi problematikához illeszkednek. Agnes anyja például a történet indulásakor az *Anna Kareninát* olvassa, a Klasszikus Regénytár kötetét, mintha a családi boldogtalanság állapotának leírása miatt választotta volna ezt a regényt, bár az *Anna Kareninában*, emlékezzünk csak a mű első mondatára, ezt olvashatjuk: „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan”.^{*} Kertészné aztán a *Bovaryné*t olvassa majd... Az apró utalásokat és a pontos, részletező környezetrajzot Kertész Ágnes fejlődése fogja össze, Németh számára

^{*} Az *Anna Karenina* első mondatát Ambrozovics Dezső fordításában idéztük, Németh László ezt a mondatot a következőképpen fordította le: „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” *Anna Karenina*, Lev Tolsztoj Művei. 6. Bp. 1966.

ennek a fejlődésrajznak a megteremtése volt a másik fontos feladat. Ágnes kezdetben csak arra törekedett, hogy apja körül békés, nyugodt világot teremtsen. Ezt a családi béke megteremtésével, anyja „visszaszerzésével” akarta elérni, vagy legalább a látszat, a családi élet látszólagos békéjének biztosítására törekedett. Ez a törekvése sem járt sikerrel, ezért költöztette át az apját Frida nénihez, ő pedig, immáron az általa járt úton mindig újabb feladatokra talált.

Nemcsak külső, hanem a belső világát is állandó mozgások jellemzik, miközben mindig újabb és újabb döntések elé kerül. Kertész Ágnest Németh folyamatosan köztetes állapotban mutatja be – úgy, hogy egyik feladatának már eleget tett, a másikra pedig már rátalált. A hazaérkező apja körüli ténykedése, az önmagára rótt feladatban megtalált szépség indította el fejlődésének, nevelődésének útján: „Van-e szebb, boldogítóbb annál, mint így észrevétlen, csak a magunk öntudatában találva jutalmat, óvni azokat, akiket szeretünk” – gondolta, hogy aztán elindulhasson azon az úton, amelyre „mindig megvolt a hajlam benne, s amely mint valami kaptatón vitte föl oda, ahová a serpentinén járók csak harminc-harmincöt éves korukra juthatnak”. A *Napló* elolvasása után, amikor már nem csupán az apjával azonosult, a gyermekkorától kialakult érzelmeit követve, hanem anyját is megértette, kilépett a családi világból, tanítványt keresett magának, s közben nem csupán Jolánkát, Jolánkáék világát értette meg, hanem Máriát is, aztán a betegeket és Matát, a saját világából kitörésre képtelen ápolónőt, majd pedig Halmi Ferit és az általa képviselt eszméket is, így jutott el a Ferit fel szabadulásra tanító futásig – a regényt lezáró közös futásig.

Kertész Ágnes az általa megtett út során – önmaga számára sem tudatosodott ez – etikai alapelveket alakított ki, ezekhez az elvekhez kötődve gazdagodott a világa. Amikor anyját, apját, s mellettük még Halmi Ferit is, mégiscsak sikerült egymáshoz kapcsolnia, úgy érezte, „mintha túl a foglalkozáson, az életre adott volna ebben a percben egyszerűnek látszó kalauzt”. „Az ember adjon s tekintse véletlennek a kapást. Ebben a vak vágyaktól, hiú versengéstől, féktelen szenvedéstől gyötört, természetesezrint elfekvő világban egy szabad ember (milyen egyszerű az is, hogy orvos lesz), ha megvan benne a források bősége, értelmet nem is találhat szebbet, mint önteni, folytatni magát, tisztulásra és enyhületre” – gondolta ekkor. Ennek a megtalált etikai programnak az alapján értelmezhetjük a hősnő nevét is. Ágnes, Kertész Ágnes – Németh rendkívüli tudatossággal választotta meg hősei nevét, ennek tudható be, hogy a hősök neve és a hősök által felvállalt szerep az olvasók tudatában egymáshoz kapcsolódott. Most, amikor a hősnő tisztaságát akarta kiemelni, szinte szükségszerűen nyúlt az Ágnes névhez. Akár ennek a névnek az eredetét nézzük, a görög *hagnosz*, szent, tiszta szűzies jelentésű szóból származik, akár a népi etimológiát, amelyik az *Agnus Dei* (Isten báránya) kifejezéssel hozza összefüggésbe, mindkettőt helytállóan érezzük a mai, értsd, hatvanas évekbeli, szakralitásától megfosztott modern szent nevéként. A *Kertész* vezetéknev Ágnes és édesapja emberi kapcsolatokat ápoló természetére utal. Ha a regényt záró, Ferivel közös futásra gondolunk, akkor érezzük, hogy az Ágnes által képviselt etikai program is lekötődik abban.

Ágnes „nevelődésének” folyamata mellett a regényben egy másik folyamatot is végigkövethetünk, ez pedig az iszony legyőzésének folyamata. A *Napló* elolvasása után Ágnes nem csupán apját látta másképpen, s nem is csak a családjából lépett ki új feladatokat keresve, hanem önmagát is tisztábban, pontosabban értette, azt, amiből lett, s azt is, amivé szeretett volna lenni – immáron a Németh által megfogalmazott etikai elvet követve. „Nemződni nem elég, meg is kell csinálni magunkat”, olvashattuk *A „vallá-*

„*sos*” *nevelésről* című tanulmányban, s Ágnes is feladatszerűen küzdött meg az őt jellemző „emberiszonnyal”. Anyja érdeklődése az orvostudomány iránt számára is azt bizonyította, amit az apja leírt: „az indulatokkal befutott természet mélyén ott volt az aggszűz vagy apáca, aki csakugyan áldása lehetne környezetének.” Ekkor, gondolkodásának ezen a pontján hasított Ágnesbe a kérdés: „S nincs-e ott benne magában is? Nem erre vall-e az a mély öröm, melyet a síró Mária megnyugvó zokogása fölött érzett, a láthatatlan, alig-alig méltányolt gondoskodás, mellyel az apja körül szőtte az otthont; az édes elégtétel, hogy fáradságát leküzdve Jolánkának az esti séta örömét megszerzte. De született apáca, aggszűz-e ezért?”

Kertész Ágnes alakját megformálva Németh László azokba a mélységekbe világított bele, amelyekkel először az *Emberi színjáték* megírásakor találkozott. Boda Zoltán a tanítókisasszony fölé hajolva rettent meg a testiségtől – önműködésének mítosza erre az idegenségérzetre alapozódott. A Boda Zoltán örökébe lépő Németh-hősöket szintén jellemezte ez az érzés, láttuk, Németh ezzel a képzettel fejezte ki a maga történeti és antropológiai értelemben vett idegenség-érzetét az *Iszonyban*. Kertész Ágnes azonban azt is érezte, hogy ezt az anyjára fogott iszonyodást a férfiönzés is teremthette – „akit nem idomíthatnak a maguk nemi igényéhez, az szörny – a természet tévedése”. S ekkor már azt is tudta, hogy „az ’apácai segítőkédv’ s a ’nemiség’, még a ’nemi élvezet’ is, amit az apja emleget – ezt biztosan érezte – nem zárja ki egymást.”

Ha az *Iszony* világát egyetlen mozdulat hívta elő, az a mozdulat, amellyel az önelégyült férfi ebéd utáni ejtőzése közben paskolta meg „nemesebb szövésű”, „idegenkedéssel küzdő” élettársát, akkor az *Irgalom* is a mozdulatok regénye, csak hogy ezt a regényt a közeledés, a vonzódás és az ölelés egymásba átnövő apró gesztusai jellemzik. Németh láthatóan nagy súlyt helyezett ezeknek a az érzékeltetésére, merthogy a hősnőnek a világhoz való viszonyulását is kifejezik, miközben az *én*, az *egyéniség* felépítésének egymásra épülő állomásait jelzik. Ágnes az apját jelképes értelemben vett „szép, megindult mozdulattal” próbálta érdeklődése körébe bevonni, mikor barátnőjével az általa természetesnek tartott emberi kapcsolatba került, az belekarolt, végül pedig mikorra az önmagával folytatott küzdelmét lezárta, beteg, rossz lábú barátját vont maga mellé, így következett be a már többször említett, Halmi Ferivel való közös futása. Annak a véletlenül meglátott, s az emlékfoszlányokat előhívó mozdulatnak, amelyből az *Iszony* kinőtt, itt, ezzel az öleléssel, s futással zárul a története, a két mozdulat, az elhúzódnás és az ölelés mozdulata közötti különbözőség jelzi a Németh László világában végbement változásokat.

Ebben a világban a tisztaság kifejezéseként, az egyén önállóságának, világtól való elzárkózásának evidenciájaként jelent meg a szexuális jellegű hidegség, s az ebből kinövő szoborszerűség. A Németh-hősnőknek a maguk szexuális hidegségét is le kellett győzniük ahhoz, hogy a világgal való kapcsolatuk megteremtődhessen. Ágnes gondolkodásában és az őt körülvevőkkel folytatott beszélgetéseiben is számos alkalommal megjelent az őt a világtól jelképesen elválasztó szűzhártya képzete. A nemiség vállalásának következményei választották el jó ideig Halmi Feritől is. Gondoljunk például arra, hogyan pirult el, amikor az elfekvőben Mata célzást tett erre. „Ágnes örült a sötétnek – jegyzi meg Németh –, hogy nem láthatják a pirulását. Nem amire célzott. A Verebély-órán különbeket hallott, s közben mindenki őket, lányokat nézte. De hogy Mata épp ahhoz a képzethez ért (coxitisés láb, annak a szerepe annál az aktusnál), amittől úgy kilüdbörzött a viszony továbbgondolása közben a háta.”

Láttuk, Németh Lászlónak régi törekvése volt a maga embersége és a világ közötti kapcsolat megteremtése. A kérdésre, lehetséges-e az egyén legjobb törekvéseit az egyéni kívüli világ hasznára fordítani, hosszas viaskodás után igenlő választ adott. Az, hogy a regénynek két csúcspontja van, éppen ebből a küzdelemből, az értelmi és az érzelmi élet különbözőségéből származik. Az egyik „csúcspont” a Tükrösön lezajlott „hármás” beszélgetés Agnes, Vetési és Halmi között, Agnes ekkor értelmileg már felkészült Halmi Feri elfogadására, megértésére, ám a coxitiszes lábbal kapcsolatos iszonyterzetét nem tudta legyőzni, ahhoz újabb emelkedésre volt szüksége – az értelmi megértést követte az érzelmi azonosulás, így vállalta fel Kertész Ágnes Halmi Ferit, s a világ sántaságát a másik „csúcspontban” a már többször említett közös futásban.

Időzzünk ezek után még mindig a regény utolsó mondatánál. Idézem újra: „S közben úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de az anyját, apját, Bölskeynét, a haldokló Katát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna mellére – a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.” Illés Endre Németh Lászlóhoz írott leveléből tudjuk, idéztem a levelet, hogy a *sánta emberiség* helyén a regény kéziratában a *sánta eszmék* kifejezés állt. Ez az első változat megfelelt a regény szövegéből kibomló jelképiségnek, Halmi Feri a szocialista eszmékben hitt, eszerint a sánta eszmék kifejezés a szocializmusra vonatkozott. Németh valóban törődött ennek az olvasatnak a kialakításával, Halmi Feri a szocializmus Németh által megnevesíteni vágyott eszméit képviselte, a regényt záró közös futás azt mutatta meg, hogy a kétféle szocializmus-felfogás között, Németh hatvanas évekbeli gondolkodásából fakadóan, mégiscsak megteremthető az összhang. Ez az olvasat helytálló – a mondat második, általunk is idézett változata azonban mégis szerencsésebbnek, jobbnak tűnik. Ez a kifejezés az előzőnél természetesebben illeszkedik a regény és a mondat szövegéhez, láthattuk, a mondatban már történt utalás az emberiségre, így az ismétlés erősebben aláhúzta a megteremteni vágyott kapcsolatot. Németh mindig egyén és közösség, ember és emberiség közötti szakadásról beszélt, így Agnes a maga önkéntelen mozdulatával, mintegy Németh hőseinek képviselőjeként, feloldotta a közöttük lévő szakadást. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a szinte egész életében eszmei alapon álló és ideológiákat teremtő Németh László az *Irgalomban* az életet az eszméknél mélyebben értette meg. Ágnes Korányi professzor óráján a *circulus vitiosus* kifejezésre figyelt fel. „Ez a *circulus vitiosus*, ez volt az a pont, ahol Agnesen az a gyönyör vagy riadalom vett erőt, a nagy gondolatoké, amelyeknek a horderejét abban a pillanatban fel sem tudjuk fogni, de azt érezzük már, hogy gondolkodásunkat s tán az életünket át fogja rendezni.” A példa a betegségekre vonatkozott, de Ágnesben az életre vonatkozóan rezdítette meg az „összefüggések sokkal finomabb szövetét”, ez a felismerés minden eszme vagy idea követését az élet törvényeit megismerő szándék mögé helyezte gondolkodásában. Nemcsak a Halmi Feri által képviselt eszme, hanem minden eszme, idea „sánta eszmévé” változott, s náluknál fontosabbá vált az élet megélése.

Az *Irgalomban* Németh László még önmagához viszonyítva is szokatlan gondossággal teremtette meg azt a világot, amelyikben az életről, emberekről, eszmékről, ideákról alkotott képét elhelyezhette. Ebben a világban pontosan meghatározott helye volt minden mozdulatnak, egyetlen előkészítetlenül hagyott mozzanattal sem találkozunk, nem beszélve arról, hogy a történéseket az emelkedések és süllyedések, a beszélgetések és hallgatások, a mozgások és megpihenések, az ölelések és taszítások rendkívül gazdag, már-már kifinomultan szövött hálója fogja össze. Az *Irgalom*, mint valójában

minden nagy regény, a szakadások és a kötődések regénye, Németh azonban itt megint csak eszközként használta ezeknek a szakadásoknak és kötődéseknek a leírását. Akár előző regényeiben is, már az *Emberi színjátékra* is gondolhatunk, aztán a *Gyászra*, az *Iszonyra*, az *Utolsó kísérletre* pedig főképpen, nemcsak a kiindulópontjai voltak biztosak, hanem annak is tudatában volt, hogy hova fog elérkezni a művel, aztán vagy oda érkezett el, vagy nem, ideologikus regényeinél többnyire pontosan megjelenítette a már létező alaprajzot. Az *Irgalom* újdonsága azonban éppen az, hogy bár a történet formálásakor pontosan követte a kialakított jel- és motívumrendszerét, s a történet őrzi a jelképeséget, mindez a regény szövetét mégsem érintette károsan. Bár a történet az előre megformált mederben halad, mégsem érezzük az előre kialakított kötöttségeket. Ha a műveknek létezik titkuk, akkor az *Irgalom* titka ebben áll, a „titok” magyarázatát pedig nemcsak abban találjuk meg, hogy Németh számára a történet elmondása önmagában is nehezen teljesíthető feladatot jelentett (láttuk, mennyit küszködött a regény világának megteremtésével), hanem abban is, s itt utalok vissza a Domokos Mátyás által felidézett szavakra, hogy ebben a munkájában küzdött meg emberiszonyával. A történet elmondása nélkül a regény mondandóját sem tudta volna kifejtetni. Am ha még mindezek után is „ideologikus” indíttatásúnak tűnne az *Irgalom*, akkor meg kell éreznünk a regény minden alakját átvilágító derűt, a regény eszmeisége végső soron ebben a derűben oldódik fel, a derű jelenléte teremt egységes világot a regényben. A kiszámítottsághoz, a jelképeséghez a regény eszmeiségét hordozó életérzés társult, az *Irgalom* ennek a harmóniát sugárzó életérzésnek a regénye, s hiába minden kiszámítottság, pontos kimértség, a motívumok előre kialakított rendje, a tudatosan megformált motívumok feloldódnak a mű világát bevilágító derűben és egy nagy emberi világ összetevőivé válnak. Ez a derű, s a mögötte álló, a remény és a reménytelenség küzdelméből fölfakadó hit, vegyük észre, a már többször is idézett utolsó mondat kulcskifejezését: „hitet kell adni” – értelmezi a regény sokat vitatott záró jelenetét. „Az *Irgalom* derűjében – írta Vekérdi László – régi szép magyar szigetek emléke mosolyog és vártak reménye – reménytelen, de lehetséges reménye – nyílik. Mert a regény ideje nemcsak a történés ideje, azaz a húszas évek elejének nyomorúságos Magyarországa. Az *Irgalom* – egyébként a maga módján az *Iszony* is – több idejű; Németh épp ezzel a többidejűséggel hívja elő az olvasó saját-idejét, akár a népmese. ... Németh ... a parciális szintekre szakadozottságtól talált vissza regényírásában a népmese egyetemes idejéhez, ami – mondani se kell – nem azonos az emlegetni szokott 'időtlenességgel'. A konkrét időben játszódó történet a népmesében mindig megtörténhet, bár sohasem fog megtörténni, tudjuk jól. Nem fog megtörténni, mert nem a megtörténés az értelme, hanem a helyzetértelmezés. Éspedig majdnem kivétel nélkül olyan helyzetértelmezés, amely nem zárja ki eleve a reményt: Tündér Ilona ugyan nem fogja soha nagy bajából kirántani a királyfit, mint ahogyan Kertész Ágnes se fogja futni tanítani Halmi Ferit, tudjuk jól. De a szanta emberiség itteni pici darabjának az adott időben igenis hirdeti a reményt, hogy ennyi sántaságtól még lehet futni, ha bicegve, ha 'rohanj, János' módjára is. A remény az egyetemes időből átsugárzik a konkrét helyi időbe és megteremti a jövő – a jövőnk – jelenét. Vagy illúzióját?” Meglehet, csak illúzióját, ám mégis sokszor érezzük úgy, lehet, hogy csak azért, mert már majdnem fél évszázaddal a regény első sorainak leírása után olvassuk a regényt, hogy azzal az alapossággal, tudatossággal, az előkészítések apró kis jeleivel, mellyel Németh ezt a regényét megteremtette, talán már nem is lehet regényt írni.

Ha ezek után arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy hol a helye az *Irgalom*nak Németh László írói-gondolkodói világában, akkor ismét Vekerdi Lászlóhoz kell fordulnunk. „Kertész Agnest – írta miután Kárász Nellit, majd Égető Esztert, Németh harmóniateremtő hősnőit jellemezte – lehetetlen meg nem szeretni már az első pillanatban, amint a csatakos őszi estében negyedmagával jön az egyetemről rossz télikabátjában, apja régóta várt hazatérteről álmodozva. Pedig amúgy a három nőben rengeteg a közös. ... Mégis a három nőalak merőben másféle ember; azt mondhatnánk, hogy még azonosságuk is éppen másféleségükből derül ki, azonosságuk nem is létezik másféleségükön kívül.” Vekerdi László a hősnők másságát a regények másságából vezette le, ahogyan mondta, a három regény „vevőkörök hullámhosszában” különbözik egymástól. Ertelmezése szerint az *Iszony* a „második világháború magyarországi hullámhosszán kódolt üzenet”, azaz a regényben Németh a „paraszt Széchenyik” világát, azt a világot, amelyiktől a magyar élet megújódását várta, temette el kényszerű módon, végső soron pedig a háború elfogadhatatlan, mert embertelen világát utasította el benne. Az *Égető Eszter* – ha az *Iszony* Camus *Közöny*-ével mutatott rokon vonásokat, akkor faulknér-i vonás ez –, „Németh pusztuló Dél-jének védelme”, a rengeteg értéket és számos emberi vonást őrző bennszülött világ pusztulásának leírása. Az *Irgalom* ebben az összefüggésrendszerben a jövő regénye, ahogyan Vekerdi László írta: „Az *Irgalom* Németh regény-trilógiájában a jövő, amit még jobban kiemel, hogy az első világháború utáni félmúltban játszódik; félmúltban, amiről tudjuk jól, hogy szorító gondoljai immár a tegnapi, bár emléke máig ható. ... Kertész Ágnes szigete valahogyan mégis biztonságosabb talajon látszik állani, mint az *Égető Eszteré*. Kertész Ágnes alakjából afféle befejezettség sugárzik, mint a Kárász Nelliéből az *Iszony* utolsó oldalain, csak-hogy ez a nyugodt magabiztonság nem a múltra, hanem a jövőre épül, a jövőre, amely ennek ellenére és ezzel együtt teljességgel bizonytalan. Az *Irgalom* a mezőföldi novellák ifjonti élményeitől a *Ha most lennék fiatal* jövődőt vállalásáig ível, remény és kétségbeesés óhatatlan kettősségével...”

Az *Irgalom* tehát összefoglalta és megújította Németh László világát. Összefoglalta, mert motívumai, kezdve valóban a mezőföldi novellákban rögzített világtól egészen a gondolatiságot rögzítő fontos motívumokig, így leginkább a világgal való kapcsolatát kifejező taszítás és ölelés, iszonyodás és vállalás szinte folyamatosan visszatérő küzdelméig, új rendbe illeszkedve ismét megmutatták magukat. Némethnek még arra is volt ereje, hogy egy félmondatban Halmi Ferinek arra a medikustársára utaljon, aki Tükrösre visszatérve kuruzslóvá lett, azt már mi tudjuk, hogy Boda Zoltán alakja róla mintázódott. A fiatalok színhelyeihez és alapkérdéseihez való visszatéréssel, miközben erre a motívumvilágra hatvanas évekbeli szemléletmódját vetítette rá – az a biztonságosabb lábakon álló talaj, amelyet Kertész Ágnes szigete kapcsán Vekerdi László említett, a hatvanas évek világában formálódott ki –, Németh valóban az összefoglalást hangsúlyozta: mindaz, amit élete során a minőségről elmondott, amit a nagy ember és a világ ütközései kapcsán regényeiben és drámáiban feltárt, az élet és az irodalom közötti folytonos vibrálása, az, ahogyan az élet megélésének módját, végül pedig a helyesnek tartott életreceptet kereste, végül is Kertész Ágnes alakjának természetességében, etikai hangoltságú programjában („az ember adjon, s tekintse véletlennek a kapást”) oldódott fel. Mindez talán annak is köszönhető, hogy Kertész Ágnes nem csak a regények hőseihez kötődött, hanem drámái mellékalakjaihoz is. Soruk a *Villámfény*nél Satájával kezdődött, a nagyság emberi felfogását képviselték, s ezek az emberi, másképpen: természetes vonások Kertész Ágnesben is megmutatkoznak.

Az *Irgalom* ugyanakkor a megújulás keresésének regénye. A hatvanas években, éppen a korábbinál biztosabbnak tűnő társadalmi alapok tűzték ezt napirendre, a magyar szellemi életben is felmerült a huszadik század által megteremtett életérzéshez való viszony tisztázásának igénye. Németh, aki korábban a huszadik század vezérjelenségeit a tizenkilencedik század felől vette szemügyre, a maga *teljes ember*-felfogását – merthogy Kertész Ágnes alakjának megteremtésében ez a képzet is irányította – most az irodalom által feltárt huszadik századiság felől tette mérlegre. Hangsúlyozott volt ez a törekvése, a regény világát feltáró, Illés Endréhez írott levelében a karkai elem jelenlétét említette, ezt megelőzően Illés Endre Prágából küldött lapja kapcsán a Kafka mosolya kifejezést használta, miközben tanulmányaiban mindeddig Kafka nevét talán még le sem írta, egy másik levelében pedig a modernitás képviselőinek tanulmányozásáról számolt be. Akkor, amikor a magyarságba és az európai civilizációba vetett hitének pusztulásáról írt, zárójelek között így folytatta a levelet: „Annak az öt műnek a tanulmányozásába, újraolvasásába vetettem magam, amely az európai céhben a legnagyobb hatást tette: Proust, Joyce, Kafka, Musil, Faulkner. A légszomjba került szellem remekművei. Az *Égető Eszter*, az *Irgalom* hiába próbálna szembesülni vele, még akkor is, ha az itteni elfojtó apparátus nem működne, nem [olvashatatlan szó] le oda kinn is.”

Nem az olvashatatlan szó, hanem a széteséssel való küzdelem teszi nehezen értelmezhetővé ezt a pár sort, Németh életműve mindenesetre immáron ezzel az olvashatatlan szó által megteremtett talánnyal fog továbbélni. Azt gondolom, megjegyzése arra vonatkozott, hogy a „légszomjba került szellem remekműveit” nehéz lenne utolérni, de még inkább a légszomjba került szellemet, még akkor is, ha az itteni, a modernitás jelenségeit és szellemi megjelenítőit eltakaró apparátus nem működött volna, nehéz lenne műbe menteni, leginkább alighanem a szűk horizontú magyar világ miatt. Mindezek ellenére Németh az *Irgalomban* a huszadik századi szétesettség-élménnyel is szembenézett. Kertész Ágnes tapasztalatának leírása, arra a tapasztalatra gondolok itt, amelyre – apját költöztetve – a rohanó város képét rögzítve tett szert, meglepő hasonlóságot mutat Kafka szavaival. Jaonuch leírása szerint, ha ugyan hihetünk ennek a leírásnak, Kafka arra az állításra, mely szerint széthullott világban élnek, így válaszolt, majd hogyanem abban az időben, amelyikben Németh regénye játszódott, 1919-ben: „Ez nem igaz. Ha minden széthullt volna, elérkeztünk volna már az új fejlődés lehetőségének kiindulópontjához is. De ott még nem tartunk. Az út, melyen idáig eljutottunk, eltűnt. Vele együtt minden eddigi közös perspektívánk is, mely jövőnkre vonatkozhatott. Reménytelen zuhanásunk korát éljük. Pillantson ki az ablakon át, látni fogja a világot. Hová rohannak az emberek? Mit akarnak? Képtelenek vagyunk felismerni a dolgok személyiség feletti összekapcsolódását. A roppant nyüzsgés ellenére mindenki néma, mindenki elszigetelten él önmagában... Nem *széthullt*, hanem *szétzilált* világ ez, amiben élünk. Minden recseg-ropog, akár egy törekeny vitorlás hajó eresztékei...” Ebben az összefüggésben Németh regénye valóban a jövőre vonatkozott.

Ha igaz az a feltételezésünk, hogy az *Irgalom* világa Németh életútjának, gondolkodásának összefoglalása mellett az elhatalmasodó szétesettségre adott válaszként teremtdött meg, akkor a regény – legyen ez a filológus hipotézise – kilépett az időbe, azért is, mert olyan kérdéseket rögzített, amelyeknek a megválaszolása időről időre megkísérti a gondolkodókat. Ha Németh utolsó regényének világát a Kafka által megfigyelt szétziláltság jelenségére építette rá, akkor azt kell mondanunk, hogy Milan Kundera is ráépíthette 1988-ban írott *Halhatatlanság* című regényének világát az *Irga-*

loméra. (A feltételezés bizonyítékeként szolgálhat, hogy az *Irgalom* franciául már 1966-ban megjelent, cseh nyelven pedig 1987-ben látott napvilágot, bár ebben az összefüggésben, úgy gondolom, jobb, ha „bizonyítékok” helyett valóban csak feltételezésekre szorítkozunk.) A *Halhatatlanság* hősnőjét Kundera egyetlen mozdulatból teremtette meg, akárcsak Németh Kertész Ágnes „előfutárát”, az *Iszony* hősnőjét. Ágnes ő is, akárcsak Kertész Ágnes, feltehető, hogy a névadásban a Némethéhez hasonló tudatoság vezette Kunderát is, hiszen a képzeletében formálódó nőalak neve kapcsán szükségesnek tartotta megjegyezni, immáron az ellenkező oldalról: „És felöltött bennem egy szó: Ágnes. Ágnes. Ilyen nevű nőt egyet sem ismertem...” A *Halhatatlanság* Agnese is azt érzi, hogy a világgal (pontosabban: az *emberiséggel*, mennyire Németh Lászlóra emlékeztető fogalom ez is), való kapcsolata akkor teremődik meg, ha igaz szerelemre lobbanna egy igaz ember iránt: „Ha csakugyan szeretne valakit, nem hagyhatná közömbösen a többi ember sorsa, mert kedvese része lenne ennek a sorsnak, függne tőle, s akkor ő sem érezhetné úgy, hogy ami az embereket sanyargatja, aminek örülnek, a háborúik meg a nyaralásaik, mindez nem tartozna rá.” Ágnes is kolostorba vonulna, mint Stendhal *Pármái kolostorának* Fabriziója – s tegyük hozzá: Németh *Iszonyának* Kárász Nellije –, mondván: „Régebben olyan emberek vonultak kolostorba, akik nem értettek egyet a világgal, és a világ szenvedéseit meg örömeit nem érezték sajátjuknak. A mi századunk azonban megtagadja az embertől a jogot, hogy ne értsen egyet a világgal, s ezért nincsenek már olyan kolostorok, amelyekben Fabrizio menedéket találna. Nincs már olyan menedék, mely hátat fordít a világnak és az embereknek. Csak az emléke maradt meg, a kolostor eszményképe, álom a kolostorról. Chartreuse. Il se retira a la chartreuse de Parme. A kolostor látomása. Ezt a látomást kergeti Ágnes már hét éve, valahányszor Svájcba utazik. A világnak hátat fordító utak kolostorát keresi.” Ágnes azonban már századvégi leszármazottja Kárász Nellinek és Kertész Ágnesnek: mivel a maga kolostorát nem találja meg, ezért szinte beleveti magát a testiségbe, mindenfajta szexuális érzés nélkül. Az emberekkel szinte test nélküli kapcsolatot alakít ki, a testet megfosztja szexuális tartalmától: „Ágnes számára a test nem volt szexuális – mondja Kundera. Csak rövid, kivételes pillanatokban vált azzá, amikor a gerjedelem másodperce valóságosan műfényrel ragyogta be, s kívánatosá, széppé varázsolta. S talán éppen ezért Ágnes, bár ezt jóformán senki se tudta róla, megszállottja volt a testi szerelemnek, csüggött rajta, mert nélküle már egyetlen vészkijárata se lett volna teste nyomorúságából, és minden elveszett volna.” Mindezzel együtt Ágnes is úgy érzi, hogy nem tartozik az emberiséghez, nem részese annak, amit emberiségnek neveznek, ám ő már az ideák világában sem tud létezni, mint Németh hősnői, ezért a világtól való távolságát egyszerű, szinte triviális módon fejezi ki: a koldusoknak ad alamizsnát, mégpedig nem azért, mert „ők is az emberiséghez tartoznak, hanem azért, mert nem tartoznak hozzá, mert kiszorították őket, és mert feltehetően éppúgy nem szolidárisak az emberiséggel, mint Ágnes”.

Mindkét regény hősnője a maga *hogyan éljek?* kérdésére kereste a választ, mégpedig úgy, hogy mindketten az adó, közösséget teremtő, de legalább az ember életében nélkülözhetetlen kapcsolatokat helyezik gondolkodásuk középpontjába. Láttuk, Németh Lászlónak régi törekvése volt a maga embersége és a világ közötti kapcsolat megteremtése, a két pólust az életművét lezáró regényben kapcsolta össze. A kérdésre, lehetséges-e az egyén legjobb törekvéseit az egyénen kívüli világ hasznára fordítani, hosszas viaskodás után igenlő választ adott. A Kundera által megteremtett Ágnes szintén a *hogyan éljek?* kérdését fogalmazza át a maga számára: „Hogy éljen az ember egy olyan vi-

lágban, amellyel nem ért egyet? Hogy éljen együtt a többi emberrel, amikor nem tud azonosulni szenvedéseikkel és örömeikkel? Amikor tudja, hogy nem közülük való?” Az ő számára a konfliktusnak két megoldása létezhet: a szeretet és a kolostor. A kolostor lehetetlenségéről már esett szó, s számára a szeretet sem hozta magával a probléma megoldását, ezért Agnes *nem* akart feltámadni, holta után nem akart férjével, Paullal együtt élni. Belefáradt az életbe, inkább a halált választotta, mint az életet.

Kertész Ágnes az adó, az emberi kapcsolatokat ápoló élet szükségességére akkor döbbsen rá, amikor apját költöztetve végigvonult a városon. Kundera Agnese Párizs utcáit járja, miután kocsijával beállt a parkolóba, s elindult a széles sugárút felé. Modern „éttermek” – „*fast foodok*” – kerültek a valaha ittlévő breton vendéglők helyére, az egyikben végtelen ásitásával elfoglalt férfit vett észre, alig tudott haladni, közben minduntalan a „*rútság támadásával*” találkozott, ezért vett egy szál kék nefelejcsot, hogy ellensúlyozza valamennyire az őt körülvevő világ otrombaságát. Az üzletekből zene áradt ki, az úttestről rettenetes zaj hallatszott, nem csoda, ha arra gondolt, hogy „a világ valamiféle határhoz érkezett; ha ezt a határt átlépi, minden örütséggé változhat: az emberek majd nefelejccsel járnak az utcán, és lépten-nyomon gyilkolni fogják egymást. És nem sok kell majd hozzá, egyetlen csepp víz, hogy a pohár túlcsonduljon: mondjuk, hogy egy emberrel, egy autóval, egy decibellel több lesz az utcán. Van valamiféle mennyiségi határ, amit nem szabad átlépni, csak hogy ezt a határt senki sem őrzi, s talán azt sem tudja senki, hogy létezik.” Agnes nem a feladatot érzi, hogy ezt az elemre eső világot összeragassza, hogy egyfajta harmónia képviselője legyen, mint Kertész Ágnes, ő csak a maga kívül állását konstatálja: „Nem gyűlölhetem az efféléket, mert nem vagyok velük összekötve; semmi közöm hozzájuk”.

Németh hőseivel szemben a Kundera által megteremtett alakok önállóak, egymás mellett, szinte egymástól függetlenül léteznek. Valódi emberi – tehát a kölcsönösségen alapuló – viszony csak Agnes és apja között létezett. Íme, ismét itt egy motivikus kapcsolódási pont az *Irgalom* és a *Halhatatlanság* között: az *Irgalom* egyik szintjén legálábbis az apa és leánya kapcsolatának a regénye. A *Halhatatlanság* hangsúlyozottan századvégi, a fogyasztói és tömegtársadalmat bemutató regény, ezt a világot pedig a nagyváros képes a leginkább képviselni. S éppen ebből a tudatosan felvállalt, s hangsúlyozott jelenidejűségből következik az *Irgalom* és a *Halhatatlanság* közötti legfőbb különbözőség is: Kundera a tömegtársadalom felől nézi a világot, nemcsak azt vizsgálja, hogy hogyan is kell élni, s nem is csak azt, hogy a nagy és tiszta (szakrális értelemben vett, vagy szakrális vonatkozásaitól megfosztott, s a világ iránti áhítatot átélő) szent ember miképpen találhatja meg a maga helyét a társadalomban, hanem azt hangsúlyozza, s ezt emeli ki a regény szerkezete is, hogy a halhatatlanságot biztosító élet már nem élhető meg, azért kell meghalni, mert a halhatatlanság mámorában élők, legyenek azok művészek, vagy egyszerűen csak a világgal „szembefordulók”, mint Agnes, elpusztítják azok, akik a „halhatatlanság”, értsd, a mindennapin túlmutató élet iránti fogékonyságukat is elveszítették.

Németh regénye fejlődésregény az *én* felépítésének folyamatát, s így lehetőségét mutatja be. A *Halhatatlanság* többpólusú regény, s mint ilyen, az *én* elvesztésének mutatója. „Proust után a regényben sokszor, sok helyen végiggondolva és megvalósulva a minden korábbinál erősebb külső nyomásban és belső felemésztődésben a regény ontológiai centrumában megjelennek az erodálódó *Én változatai*... az a 'más', ami a regény centrumába kerül: az *Osztódot Személy*. Körülötte a kölcsönhatások soha nem tapasztalt szövevénye, a *kapcsolatoknak* a civilizációváltás következményeként létrejött

követhetetlen (de talán éppen a regénnyel megragadható) komplexitása” – írta *Regényregény* című esszéjében Sándor Iván. Ha tetszik, Kundera regényének a regény fejlődéstörténetében való elhelyezését, s ezáltal az *Irgalom* regénytörténeti helyét is láthatjuk ebben a pár sorban.

A kérdés ezek után már csak az, hogy tarthatjuk-e két korszak reprezentatív regényének a szóban forgó munkákat. Németh a gondolkodását leginkább megmutató regényének tartotta az *Irgalom* című munkát. Kundera is erős általánosításra törekedett, mégis azt kell mondanunk, hogy a huszadik századi művészet egyik legátfogóbb jellemzőjének a reprezentativitás eltűnése látszik, s az, hogy a reprezentativitás helyére a változatok gazdagsága kerül, így ezeket a munkákat egyszerűen két különböző korszak regényének látjuk. Ha pedig a regényekben „az életről töprengő szellem hosszan elnyúló változásai” mutatkoznak meg, ahogyan azt Sándor Iván mondja, akkor az *Irgalom* és a *Halhatatlanság* című regények közötti különbözőséget is megérthetjük. Míg az *Irgalom* az élet értelmét hirdette, addig a *Halhatatlanság* az önmagán túlmutató élet értelmetlenségéről, lehetetlenségéről, a hasznosság elvének minden mást maga alá temető uralomra jutásáról beszél. Nem véletlen, hogy Kundera Kafka „leszámazottja”, s nemcsak azért, mert mint írta, „Prágában Kafka regényei egyé olvadtak az élettel”, hanem azért, mert ő maga is a magánszférából kiindulva mutatta meg, miképpen tűnnek el a világból az emberi vonások. Németh László a maga életpoklait, s gondolati konstrukcióinak kudarcait megélve harmóniát kereső íróként őrzi magát az időben: az Én és a külső világ párharcában életműve lezárulásakor a külső világot az Én táplálójának, segítőjének látta; Kundera az Én és a külső világ harcában az Én bukásra ítéltségét mutatta be, jelezve, hogy az egyszerű hasznosságon (hol van ettől Kertész Ágnes életműve!) túl ez a társadalom elpusztít minden sajátos, akár csak egyetlen emberre jellemző törekvést is. Németh az emberiség jövőjét – használjuk itt Domokos Mátyás kifejezését –, „utolsó ítéletként” a szétziláltság-szétesettség leküzdésében, az emberi vonások újbóli érvényesülésével tudta csak elképzelni. Megszerzett – s aztán majd újra eltűnő – hite mondta ezt vele.

FŰZ VERONIKA PLAKETTJE